

Metodiske aspekter ved etymologisk forskning belyst med åtte problematiske ord

Av Harald Bjorvand

Hjalmar Falk og Alf Torp la med sin bok *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog* (FT) 1903–06 grunnlaget for den etymologiske utforskningen av den eldste delen av det norske ordforrådet. Dette arbeidet ble i første omgang fulgt opp av Torps *Nynorsk etymologisk ordbok* (NEO) 1919, og senere av *Våre arveord* av Harald Bjorvand og Fredrik Otto Lindeman (BL) 2. utg. 2007. Men det kan til tross for dette likevel fastslås at en mengde gamle ord i språket vårt må sies å være etymologisk uforklarte. De åtte ordene som diskuteres i denne artikkelen illustrerer godt de mange og svært ulike problemene som møter oss i denne forskningen. Ved den formale analysen av ordene er det bl.a. viktig å ta hensyn til det ganske vanlige og i og for seg velkjente fenomenet *s-mobile* som sees ved f.eks. norsk *slikke* mot engelsk *lick*. Artikkelen viser videre også at “laryngal”-teorien har gitt oss mulighet til å forstå og tolke etymologiske sammenhenger og forhold bedre enn før. Ved analysen av de gamle arveordene er det dessuten viktig å være oppmerksom på de til dels store semantiske endringene de kan ha gjennomgått i det lange tidsrommet de har eksistert. Spesielt vanskelige å avdekke og håndtere er de metaforiske og metonymiske endringene. Artikkelen behandler også etymologien til en ekspressiv/onomatopoetisk dannelses.

1 Innledning

1.1 *s-mobile*

Det norske ordforrådet rommer særdeles mange ord med initial *s*, og dette skyldes selvsagt det forholdet at *s* i fremlyd kan kombineres med svært mange andre konsonanter, men dessuten den historiske omstendighet at *s* allerede i det indoeuropeiske grunnspråket og følgelig også i germansk kunne opptre fakultativt i fremlyd foran én eller flere konsonanter, altså en løs *s*, en såkalt *s-mobile*. Dette fenomenet var kjent for indoger-

manistene allerede tidlig på 1800-tallet, mens betegnelsen *s*-mobile først ble laget av Joseph Schrijnen i 1891. Etter en del motstand er det nå allment akseptert at det eksisterte en slik *s*, og at det er spor av den i de fleste indoeuropeiske språkene, se f.eks. den grundige behandlingen til Mark Southern (1999). Et ofte sitert eksempel fra gresk er *s*-stammen *tégos* : *stégos* n. 'tak', se under *tak* i BL (s. 1125). Germansk synes å være blant de språkene som har flest tilfeller av løs *s*, og mange av dem er av svært høy alder, mens andre trolig er kommet til seinere i germansk tid. De tydeligste eksemplene på gamle *s*-mobile viser noen av de indoeuropeiske røttene der begge variantene, både med og uten *s*-mobile, er overlevet i de germanske språkene.

Et eksempel er roten **(s)ker-* 'skjære, kutte' som i germansk er kjent i formen **her-* i *u*-stammen **heru-* m. i gotisk *hairus* 'sverd' (*ai* = *ε*) og i formen **sker-* i det sterke verbet **skeran-* inf. som gjenfinnes i norrønt *skera*, bokmål *skjære* osv. Vekselen **sker-* : **her-* skyldes det forholdet at i **ker-* ble **k* endret til **h* ved den germanske lydforflytningen (Grimms lov), mens den i **sker-* er reflektert som **k* etter **s*. Den løse *s* gjenfinnes i dette tilfellet sannsynligvis i det hettittiske verbet *iskar-* 'stikke, gjenombore' (med en yngre initial *i-*), se BL (979f.). Et eksempel på en slik gammel, pregermansk løs *s* sees trolig i *skalle* 'tørr jordrygg, (for)hode' i 2.1.

Den indoeuropeiske roten **wel-* 'dø', som vi ser i tokarisk A *wäl-* 'dø', gjenfinnes i den germanske *a*-stammen **wala-* m./n. i norrønt *valr* m. 'de døde, falne i slag, mannefall' og gammelengelsk *wal* n. 'de falne' (med **a > æ*), se BL (1251). En beslektet *t*-utvidet form **swelt-* med løs *s* sees i germansk inf. **sweltan-* 'dø (av sult)' i norrønt *svelta* 'sulte, utpines, dø'. En slik yngre, særegen germansk løs *s* foreligger sannsynligvis også i *svor* 'skinn på flekk' i 2.2.

Det ser ut til at *s*-mobile sannsynligvis er oppstått i det indoeuropeiske grunnspråket som et sandhi-fenomen, det vil si at i setningssammenhengen etter en form med utlydende **s*, kunne ved en forflytning av ordgrensen en initial **s* falle bort eller tilføyes, se Szemerényi (1989: 98). I germansk synes som sagt den nedarvede muligheten til å tilføye en initial *s* å ha holdt seg levende og trolig sågar å ha styrket seg.

1.2 De såkalte indoeuropeiske "laryngalene"

Substantivet *skramme* 'rift' hører etter vanlig oppfatning sammen med verbet *skjære* osv. Dette er sikkert riktig, men man kunne tidligere, f.eks.

i FT (734), ikke gjøre tilfredsstillende rede for den formale sammenhengen. Som vi skal se i 2.3, er vi nå ved hjelp av “laryngal”-teorien i stand til å gi en akseptabel analyse av dette forholdet. Den “nye” læren fra begynnelsen av forrige århundre om eksistensen av visse til da ukjente konsonanter i det indoeuropeiske grunnspråket, de såkalte “laryngalene”, må sies etter hvert å ha blitt vel innarbeidet og allment akseptert i indogermanistikken etter annen verdenskrig, og Fredrik Otto Lindeman utgav den første innføringsboken i *Sammlung Götschen-serien* til de Gruyter i 1970. At disse konsonantene var laryngaler, dvs. strupelyder av den typen man kjenner f.eks. fra semittiske språk, vet man ikke noe sikkert om. Derfor setter man gjerne ordet “laryngal” i gåseøyne. Det var språkforskere som forsøkte å bevise at semittiske og indoeuropeiske språk var i slekt med hverandre, som først brukte termen laryngal om de hettittiske refleksene *h* og *hh* av dem. Noe bevis for et slikt slektskap er ikke gitt.

“Laryngalene” har imidlertid i bl.a. nordiske etymologiske ordbøker på ingen måte fått den plassen de skal ha. De glimrer f.eks. med sitt fravær i *Dansk etymologisk ordbog* (DEO) av Niels Aage Nielsen og i *Íslensk orðsifjabók* (ÍOSB) av Ásgeir Blöndal Magnússon, begge fra 1989. Vi finner her følgelig ordet for ‘far’ rekonstruert som nom. **pətēr*, dvs. med reduksjonsvokalen **ə* (schwa indogermanicum). Idéen om en slik vokal er for lengst oppgitt, og grunnformer som **pətēr* antas nå i stedet å ha inneholdt en “laryngal”, som gjerne noteres som **H*, dvs. **pHtēr*, og **H* er reflektert som *a* i latin *pater*, norrønt *faðir* osv. og som *i* i gammelindisk *pitā́*. Rekonstruksjonen **pətēr* er for øvrig overtatt fra *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* (IEW) av Julius Pokorny. Selv om denne utkom så pass seint som i 1959, valgte Pokorny, som da var en gammel mann, uheldigvis å se bort fra “laryngal”-teorien.

I det først rekonstruerte indoeuropeiske (junggrammatiske) systemet skilte man ved de lange vokalene **ā*, **ē*, **ō* mellom forlengede og opprinnelige lange. Ved hjelp av “laryngalene” kan vi nå analysere de såkalte opprinnelige (el. naturlige) lange som oppstått av en kort vokal + “laryngal”, det vil si at f.eks. den junggrammatiske roten **dhē-/dhō-* ‘sette, stille, legge osv.’ kommer av eldre **dheH₁-/dhoH₁-*, og i germansk finner vi refleksene **dē-/dō-* bl.a. i substantivene **dēpi-* og **dōma-* > norrønt *dād* f. ‘dåd’ og *dómr* m. ‘dom’. Disse lange vokalene er altså ikke oppstått ved forlengelse av en eldre kort **e* eller **o*, såkalte forlengelsestrinn, slik som f.eks. **ē* i nom. **pHtēr* ovenfor i forhold til akk. **pHtér̄m* (med kort **e*) i gammelindisk *pitāram*.

1.3 Ekspressive former

Man analyserer vanligvis ord som dannet med røtter, suffikser, infikser og prefikser, slik som f.eks. norrønt *list* f. 'list, kløkt' som kommer av germansk **listi-* og består av en verbalrot **lis-* med betydningen 'vite, kunne, kjenne' og suffikset **ti-* som danner verbalabstrakter, og den eldste betydningen var 'viten, kjennskap' → 'list'. Men svært mange ord er dannet på en annen måte. Dette gjelder særlig de såkalte ekspressive og/eller lydmalende ordene som fremstår som dannet ved hjelp av blant annet ulike konsonantgrupper og rim. Et illustrerende eksempel er norrønt *nykr* m. 'stank' som har følgende ekspressive varianter: *fnykr*, *hnykr*, *knykr* og *snykr*. Fremlydsgruppen *fn-* gjenfinnes i de tydelig lydmalende verbene norrønt *fnýsa* og norsk *fnyse* 'blåse luft ut gjennom nesa (i forakt)', videre norsk *fnise* 'le undertrykt', dansk *fnise* og svensk *fnissa*. Hertil kommer rimordet norsk *knise* med *kn-*fremlyd som gjenfinnes i flere andre onomatopoetika som norsk *knirke*, *knase* og *knuse*. En annen tydelig ekspressiv konsonantgruppe er *gn-* som sees i norsk *gnåle* 'mase' og *gnelle* 'hvine, skjelle', og *gnåle* rimer med norsk *råle* og *våle* 'skrike' som har en enklere (og eldre) fremlyd. Her kan også nevnes substantiv som norsk *brusk* 'bindevev mykere enn bein' og *gnist* 'liten glødende partikkel', som oppr. har betegnet en knasende og sprakende lyd fra disse. Lydmalende grupper med tre konsonanter er også svært vanlige, f.eks. *spr-* i norrønt *spraka* og norsk *sprake* 'knitre'. Her blir verbet *skremme* nedenfor i 2.4 antatt å ha en *skr-*fremlyd som også best kan oppfattes som onomatopoetisk.

1.4 Semantiske problemer

Ved noen av de ordene som diskuteres her, møter vi igjen et ganske vanlig problem: De har en form som er forholdsvis lett analyserbar, mens semantikken er langt vanskeligere tilgjengelig. For å underbygge og sannsynliggjøre de semantiske utviklingene som man finner det nødvendig og riktig å anta, er det bl.a. viktig å søke etter gode semantiske paralleller. Det er for øvrig ikke uvanlig at man i den etymologiske forskningen er for lite oppmerksom på at det ikke sjelden har funnet sted til dels store semantiske endringer. Når det gjelder analysen av det germanske ordforrådet, søker man isteden ofte i andre indoeuropeiske språk etter ord med (tilnærmet) samme betydning, og antar slektskap mellom de germanske ordene og disse, selv om dette i mange tilfeller fremstår som formalt sett svært problematisk.

De utviklingene man gjerne overser, er de som skyldes metaforisk og metonymisk bruk. Et illustrerende eksempel på denne metodiske svakheten som altså går på manglende oppmerksomhet omkring betydningsendringer, er den tradisjonelle etymologien som stiller norsk *legg* 'parti mellom kne og ankel' sammen med latin *lacertus* m. '(over)arm, muskel'. Dette er imidlertid formalt uakseptabelt, og en bedre etymologi oppnås ved å stille *legg* til verbet *ligge* med en opprinnelig betydning '(ut)ligger, utløper' → metaforisk 'ekstremitet (på menneskekroppen)' → 'legg osv.', se videre BL (638f.).

Det er som kjent svært vanlig at betegnelser på gjenstander og foreteelser i naturen blir brukt overført om deler av menneskekroppen. Dette gjelder ikke minst for hodet, jf. tysk *Kopf*, egentlig 'kopp', jf. engelsk *cup*, og betydningen '(for)hode' ved norsk *skalle* i 2.1 er trolig også metaforisk. Det finnes videre en mengde tilfeller av metonymisk betydningsendring som baserer seg på lokal nærhet og samhörighet. Ved lokal metonymi kan f.eks. ord med betydningen 'bakende' også anvendes om den tilhørende halen, og en slik utvikling ser vi f.eks. ved norsk *rumpe* 'bak(ende), sete' → 'hale' i bl.a. sammensetningene *kur rumpe* og *rever rumpe*. Et annet illustrerende eksempel er norsk *agn* n. 'lokkemat (for fisk)' som opprinnelig betydde 'noe skarpt og spisst', dvs. f.eks. '(fiske)krok', og det har ved dette ordet følgelig skjedd en betydningsforskyvning fra 'krok' til 'agn', se BL (27) for videre detaljer. Når det gjelder de ordene som blir behandlet her, ser vi ved *dokk* i 2.5 trolig en slik lengre forskyvning fra 'mørkhet' til 'lite søkk'.

Andre velkjente semantiske endringer er ellers betydningsspesialiseringer (-innsnevring) og betydningsgeneraliseringer (-utvidelser): Ordet *åte* hører sammen med verbet *ete* 'spise' og betydde oppr. generelt 'noe spiselig, føde', men det er seinere blitt spesialisert til 'lokkemat for ville dyr' som i dag er enerådende. Norrønt *bikkja* f. hadde betydningen 'tise', som engelsk *bitch*, slik at betydningen 'hund', som norsk *bikkje* har mange steder i dag, er resultatet av en betydningsgeneralisering. Ved substantivet *sut* 'bekymring' i 2.6 og ved verbet *sysle* 'stille med' i 2.7 ser det ut til at de kjente betydningsendringene er kommet til ved en betydningsgeneralisering.

Av de åtte behandlede ordene er det *segg* 'møbel til søvn eller hvile' i 2.8 som er aller mest uvillig til å avsløre sin etymologi. Her er så vel de formale som de semantiske problemene betraktelige.

2 Nye etymologier

2.1 Skalle

2.1.1 Former

Norsk *skalle* m. ‘panne, (for)hode’ og ‘tørr, steinet jordrygg’ kommer av norrønt *skalli* som gjenfinnes i nyislandsk *skalli* og færøysk *skalli*. I øst-nordisk finnes gammelsvensk *skalle* og svensk *skalle*. Dansk *skalle* skal på sin side delvis stamme fra norsk, se DEO (370). Norrønt *skalli* foreligger i betydningen ‘kranium med el. uten hud el. hårvekst’, se Fr. Till. (314), men brukes først og fremst om ‘hårløst, skallet hode, snauskalle’. Disse betydningene gjenfinnes i nyislandsk og færøysk *skalli* ‘hodeskalle, skallet hode el. isse’, og svensk *skalle* betyr ‘hodeskalle’, jf. *skallfraktur* og *långskalle*. Svarende til den norske terrengrelaterte betydningen ‘tørr, steinet jordrygg’ finnes færøysk *skalli* ‘rundaktig bergknoll’, jysk *skalle* ‘steinet, ufruktbar lynghei’ og svensk dial. *skalle* «hög berggudde».

Betydningen ‘skallet hode’ ser ut til å være en yngre særbetydning som også er reflektert i adjektivet norrønt *sköllótr* ‘skallet, hårløs i hodet’, nyislandsk *sköllóttur*, færøysk *berskøllutur*, *skallutur*, norsk *skallet(e)*, nynorsk også *skallut*, samt eldre nynorsk *skollutt*, se NO (681), gammel-dansk *skallet*, dansk *skaldet* og gammelsvensk *skallöter*, jf. svensk *skallig*.

Til norsk *skalle* osv. skal vi trolig stille avlydsformen svensk dial. *skulle* m. ‘skalle’ og ‘tribune’, jf. også svensk *höskulle* ‘loftlignende rom til høy i låve’, se SEO (960). Engelsk *skull* ‘skalle’ (middelengelsk *sculle*) er av uklart opphav, men kan pga. *sk*-fremlyden stamme fra nordisk, jf. f.eks. engelsk *sky* ‘himmel’ fra norrønt *ský* osv., se ODEE (832).

2.1.2 Etymologi

Disse særnordiske n-stammene kan gå tilbake på henholdsvis urnordisk **skallan-* m. og **skullan-* m., men den videre formale og etymologiske analysen er usikker. Ord for ‘hode’ er som nevnt ovenfor i 1.4 svært ofte metaforer, og et paradeksempel er fransk *tête* ‘hode’ < lat. *testa* f. ‘leirkar, krukke’. Det er følgelig mulig å anta at betydningen ‘hode(skalle)’ ved norrønt *skalli* osv. representerer en metaforisk bruk av et ord med en opprinnelig betydning som ligger nær den terrengbetegnende, dvs. ‘topp, knaus’.

Dersom den eldste betydningen til norsk *skalle* osv. var ‘topp’ → ‘tørr, steinet jordrygg’, synes den lange *ll* i så fall å komme av germansk **ln*, jf.

norrønt *fullr*, norsk *full* osv. < germansk **fulna-*, og størrelsen germansk **skal-/skul-* i grunnformene **skalnan-* og **skulnan-* kan etymologisk oppfattes som varianter med initial løs **s* til germansk **hal-/hul-* ‘rage opp’ som vi ser i norrønt *holmr* m. ‘svært liten øy’ < germansk **hulma-*, se *holme* i BL (487) og trolig også i gotisk *hallus* m. (med **ll* < **ln*) som oversetter gresk *pétra* f. ‘klippe, fjell’, jf. norrønt *hallr* m. med den yngre betydningen ‘stein’, se også Noreen (1897: 65). Til grunn for disse formene ligger roten indoeuropeisk **kel-* ‘rage opp’ som f.eks. gjenfinnes i litauisk inf. *kélti* ‘løfte opp, heve’ og *kálnas* m. ‘høyde, ås’. Det er ingen spor av *s*-mobile i dette ordet i andre språk, men den må likevel være av pregermansk alder, siden vi her som vist i 1.1 ser en veksel mellom initial **h* og **sk* som skyldes bevaring av **k* etter indoeuropeisk **s* i samsvar med Grimms lov i germansk.

Det er godt mulig at norrønt *skoltr* m. ‘skalle’, nyislandsk *skoltur*, norsk *skolt* ‘hjerneskalle, panne; lite rundt berg, rund knaus’ og svensk *skult* c. ‘isse’ er en hithørende *t*-avledning til germansk **skul-*, dvs. **skulta*-m. ‘topp, nut’ (→ ‘hode’), jf. også nynorsk *skjelte* f. ‘panne, skalle’ < norrønt **skjalta* f.

2.1.3 Eldre forslag

Det er ellers vanlig i FT (ibid.), NEO (586), DEO (370) osv. å stille norsk *skalle* osv. etymologisk til germansk **skel-* ‘skjære, kutte’, se under *skille* i BL (970f.), og den lange **ll* kommer også i så fall helst av germansk **ln*. De kjente betydningene skal i så fall være utviklet av ‘fraskilt stykke’. Dette virker ikke semantisk plausibelt, hva enten man går ut fra betydningen ‘hodeskalle’ eller ‘(steinet) kolle, knaus’ ovenfor som den eldste. Elmar Seebold stiller seg i EWDS (ibid.) også tvilende til denne etymologiske koblingen for tysk *Scholle* f. ‘jordstykke, isflak’.

2.2 *Svor*

2.2.1 Former

Norsk *svor* m., nynorsk også *svord* ‘(stykke av) hud, skinn på fleesk, grasrot med jord på’, jf. komposita som *fleskesvord* og *grassvord*, kommer av norrønt *svorðr* som gjenfinnes i nyislandsk *svörður* og færøysk *svørður*. I østnordisk finnes gammeldansk *swærth*, dansk *svær*, gammelsvensk *sværper*, svensk *svål*, før også *svård* og dial. *sväl* og gammelgotlandsk *suarþr*. Utenfor nordgermansk finnes nærstående former i gammel-

engelsk *sweard* og *sweard̄* (m.) og engelsk *sward*. Den eldste betydningen til disse formene synes å ha vært ‘tykk (hårbevokst) hud’, jf. f.eks. gammeldansk *swærth* ‘fleskesvor’, svensk *svål* ‘hud på svinekjøtt’, *huvudsval* ‘hodehud’ og gammelengelsk *sweard* ‘hud, skinn’, men allerede norrønt *svorðr* ble brukt metaforisk om ‘grassvor’, jf. dansk *grønsvær* og engelsk *sward* ‘grasteppe, grønnsvær’.

Norrønt *svorðr* bøyes som en u-stamme (akk. pl. *svorðu* osv.), og i de danske og svenske formene stammer *æ/ä*-vokalismen fra kasus med i-omlyd av urnordisk **a*, jf. f.eks. norrøn dat. *sverði* < urnordisk **swarþiju*. På grunn av gammelengelsk *sweard̄* [b] kan man rekonstruere en rotbetont u-stamme germansk **swarþu-* m., og f.eks. urnordisk nom. **swarþur* ble til norrønt *svorðr* (med **a* > *ǫ* ved u-omlyd, u-bortfall etter lang rotstavelse ca. 600, **þ* > [ð] i det 8. århundre og **r* > *-r*).

I tillegg til disse formene foreligger det reflekser av en suffiksbetont *ō*-stamme germansk **swarþō-* f. ‘tykk hårbevokst hud’ > yngre **swardō-* (med **þ* > **d* [ð] etter Verners lov) i gammelfrisisk *sward(e)* f. ‘hodehud’, middelnedertysk *swārde* ‘tykk hårbevokst hud’, middelnederlandsk *swaerde* f., nederlandsk *zwoerd*, *zwoord* n. ‘fleskesvor’, middelhøytysk *swarte* ‘hodehud’ og tysk *Schwarte* f. ‘tykk og hard hud på gris (og vilt)’ (med **d* > *t* ved den høytyske lydforflytningen). Gammelengelsk (nom.) *sweard* kunne med (opprinnelig) feminint genus også høre hit.

2.2.2 Etymologi

Etymologisk sett er disse formene uavklarte. Til grunn for dem ligger en størrelse germansk **swarþ-*, og dersom vi, som ovenfor antatt, går ut fra at grunnbetydningen var ‘tykk hud’, er det mulig å betrakte denne som en variant med en initial løs **s* (*s*-mobile) og *þ*-utvidelse til germansk **wer-/war-* som ligger til grunn for bl.a. germansk **wartōn-* f. i norrønt *varta* ‘vorte’ osv. og gammelengelsk *wearr* m. ‘tykk hud, træl’, se *vorte* i BL (1331f.) og jevnfør videre former som norrønt *vorr* f. ‘leppe’ (under *leppe*, 651). Disse formene betegner noe ‘fortykket og/eller opphøyet/oppvulmet’, og for former som germansk **swarþō-* f. og **swarþu-* m. med betydningen ‘tykk hud’ må denne sammenstillingen være semantisk fullt ut akseptabel, jf. også norrønt *svorðr* om hvalross-skinns oppskåret til reip. Som nevnt ovenfor i 1.1 synes det i germansk lenge å ha vært mulig å tilføye en *s*-mobile, og andre eksempler på slik **s* foran germansk **w* foreligger sansynligvis i *sverd* (til *verge*), *svike* (til *vike*) og *svømme* (til tysk *wimmeln* ‘vrimle’), se BL (1087ff.).

Angående den formale siden ved denne etymologien, forholder det seg slik at en u-stamme bare foreligger i nordgermansk, og paret gammelengelsk *sweard* : *sweard* med veksel germansk **d* : **þ* etter Verners lov kunne tolkes dithen at den eldste formen var en konsonantstamme **swárþ-/sward* med betoningsveksel, se f.eks. under *tann* i BL (1129f.) for en slik veksel samt *björn* (90f.) for omdannelse til u-stamme. Varianten germansk **swardō-* kunne reflektere en tilhørende kollektivform, dvs. oppr. n. pl. Til grunn for formene ligger følgelig i siste instans en *þ*-utvidelse germansk **swar-þ-* til germansk/indoeuropeisk *(*s*)*wer-* ‘fortykket, oppsvulmet osv.’ el. ‘bli fortykket, heve seg’ vsa. bl.a. *t*-utvidelsen germansk **wer-t-* i *vorte* og *s*-utvidelsen germansk **war-s-* i *wearr* og *vorr* (med *rr* < germansk **rz*).

2.2.3 Eldre forslag

Når det gjelder etymologien, har man ellers bl.a. tenkt seg at det kunne dreie seg om 1) dannelser med en løs *s-* til roten germansk **wer-/war-* ‘verne, forsvare’ som foreligger i norrønt *verja*, nynorsk *verje* osv., se f.eks. Schaffner (2001: 506f.) og videre *verge* i BL (1291) for denne roten; eller 2) en sammenheng med roten germansk **swer-* i gammelhøytysk inf. *sweran* ‘smerte, gjøre vondt’, *giswer* n. og tysk *Geschwür* ‘byll’, se ÍOSB (1008). Ingen av disse forslagene kan sies å være semantisk tilfredsstillende.

2.3 Skramme

2.3.1 Former

Norsk *skramme* f. ‘rift, hudsår, skrubbsår’ er liksom dansk *skramme* lånt fra middelnedertysk *schramme* f., mens nynorsk *skråme* f. ‘ds.’ er en hjemlig form og motsvarer nyislandsk *skráma* f. ‘skramme’ og svensk *skråma* ‘lite sår’, jf. også norrønt *skráma* f. ‘øks’. Disse formene reflekterer en *ōn*-stamme, urnordisk **skrāmōn-* f. (med **ā* < germansk/indoeuropeisk **ē*), og nom. **skrāmō* må ha blitt til tilfeldigvis ukjente former som norrønt **skráma* og gammelsvensk **skrāma* (med final **ō* > **a*) og videre til de moderne formene nynorsk *skråme* osv.

Middelnedertysk *schramme* motsvares av middelnederlandsk *scramme*, middelhøytysk *schram(me)* f. og tysk *Schramme* f. ‘risp i huden’. Disse vestgermanske formene har på sin side en kort *a* og forlengelse av **m* > *mm*, og dette synes å kunne være yngre trekk i forhold til urnordisk

**skrāmōn-* (med lang **ā* og kort **m*). Vi ser bl.a. en klar tendens til forlengelse av **m* i de germanske språkene, se f.eks. *skam* i BL (964) og jf. svensk *timme* < gammelsvensk *tīme* (med bl.a. forkortet vokal).

2.3.2 Etymologi

Størrelsen germansk **skrē-* i urnordisk **skrāmōn-* f. osv. har ingen klar etymologi, jf. f.eks. EWDS (741). Det er imidlertid semantisk sett nærliggende å sette den i forbindelse med den indoeuropeiske roten *(*s*)*ker-* (med *s*-mobile) i norrønt *skera* osv., se *skjære* i BL (979f.). Denne sammenstillingen sees allerede i FT (734), men uten at man kunne gjøre tilfredsstillende rede for det formale forholdet mellom de to rotstørrelsene **sker-* og **skrē-*. Av de to er **skrē-* en problematisk struktur med en lang **ē* med uklar status. Vi er i dag i stand til å underbygge denne sammenhengen ved hjelp av “laryngal”-teorien, se 1.2 ovenfor. Man antar for det indoeuropeiske grunnspråket i dag vanligvis seks såkalte “laryngaler”, som man nå definerer fonetisk som frikativer, **ç*, **χ* osv. De er gått tapt i alle indoeuropeiske språk unntatt i grenen anatolisk, dvs. hettittisk, luvisk osv., men de har som nevnt etterlatt seg spor ved bl.a. forlengelse av den forutgående vokalen og eventuelt også ved forandring av dens kvalitet. Den “laryngalen” som er aktuell her, er den ikke-fargende “laryngalen” som ofte symboliseres med **H₁*, fonetisk kanskje en *ich*-lyd [ç] og trolig også stemt [j]. Vi måtte i så fall rent teoretisk til nulltrinn **skr-* av roten **sker-* ‘skjære’ anta en indoeuropeisk “laryngal”-utvidet rotstørrelse, et såkalt tema II **skr-eH₁-* > ikke-anatolisk indoeuropeisk **skrē-* (med **eH₁* > **ē*) > germansk **skrē-* > urnordisk **skrā-*. Dette temaet har ingen klare reflekser i andre språk, og ut over slike rotetymologiske spekulasjoner synes det ikke mulig å komme i dette tilfellet, se også IEW (945). “Laryngal”-utvidelser av verbalrøtter er imidlertid et velkjent fenomen, jf. f.eks. tema II **sl-eH₁-* > yngre **slē-* i gammelirsk *slí-* til nulltrinn **sl-* av roten indoeuropeisk **sel-* ‘ta’ i norrønt *selja*, se *selge* i BL (940f.). Slike utvidelser av tokonsonantiske røtter som *(*s*)*ker-* osv. til temaer med tre konsonanter er et svært vanlig fenomen, og det finnes temaer dannet med alle typer konsonanter. I f.eks. verbet norsk *bite* ser vi et indoeuropeiske tema **bhey-d-* med en *d*-utvidelse (> germansk **t*) til roten **bhey-* ‘spalte, slå i stykker’ i russisk inf. *bit’* slå’, se BL (90f.), se videre under *sut* i 2.6 for andre *d*-utvidelser. “Laryngalene” oppfører seg altså på dette punktet strukturelt som de andre indoeuropeiske konsonantene.

Germansk **skrē-* skal ifølge FT (736) dessuten foreligge i det middelnedertyske adjektivet *schrāt* (med **ē > *ā*) ‘skeiv, hellende’, dvs. ‘skjærende (en annen linje)’. Dette foreligger som lån i eldre dansk *skråd*, dansk *skrå*, norsk *skrå* og svensk *skrå*.

2.4 Skremme

2.4.1 Former

Norsk *skremme*, nynorsk også *skræma* ‘gjøre redd, jage bort’, motsvares av dansk *skræmme*, eldre svensk *skräma* og svensk *skrämma* ‘gjøre redd’, jf. nyislandsk *afskræma* ‘forvrenge, karikere, vansire’. Norrønt har formen *skræmast* ‘flykte’. Til grunn for dette nordiske j-verbet ligger urnordisk inf. **skrāmijan* (med **ā < germansk *ē*) som ble til (tilfeldigvis ukjent) norrønt **skræma* (med **ā > *ē* ved i-omlyd, *n*-bortfall ca. 500 og bortfall av **ij*) og videre til nynorsk *skræma* osv. Avledninger hertil er bl.a. norrønt adv. *afskræmiliga* ‘skremmende, forferdelig’, nyislandsk adj. *afskræmilegur* ‘heslig, stygg’, færøysk *avskræmiligur* ‘fryktelig’ og nynorsk *avskræmeleg*, jf. også bokmål *skremmelig*. Et norrønt kompositum er *skræmihlaup* n. ‘angrep for å skremme’, jf. norsk *skremmeskudd*. En form uten i-omlyd er f.eks. norrønt *afskrámliqr* ‘skremmende’ (med urnordisk **ā > ā*).

2.4.2 Etymologi

Det er mest nærliggende å anta at *skr*-gruppen her har ekspressiv karakter, dvs. at **skræma* mest sannsynlig er en onomatopoetisk dannelselse, se 1.3 ovenfor. Det finnes svært mange slike verb med denne fremlyden, f.eks. norsk *skrike* ‘utstøte høye lyder’, se BL (987), norrønt *skrenja* ‘hyle, gaule’, nynorsk *skråve* ‘knitre, rasle’, nyislandsk *skráfa* og *skrjáfa* ‘rasle’ vsa. norrønt, nyislandsk *skrafa* ‘prate, snakke’, jf. også norsk *skravle* og videre norsk *skratte* ‘gi en høy skjærende lyd, le høyt’ og svensk *skratta* ‘le’. Fuglen laksand har på svensk det lydmalende navnet (*stor*)*skrake*.

Ved flere lydmalende verb med *skr*-fremlyd synes *sk-* å være et seinere tillegg, f.eks. norsk *skråle*, svensk *skråla* osv. som en yngre variant i forhold til norsk *råle* ‘skrike’ (jf. avsnitt 1.3), jf. variantene svensk *vråla* ‘skrike høyt’ og norsk *vråle* ‘skrike, gråte høyt’, se videre under *gnåle* i BL (373). Dette var kanskje også tilfellet ved norrønt *skræmast* osv., og utgangspunktet kan ha vært former som det utvilsomt gamle adjektivet urnordisk **rāma/ō-* som er overlevert i norrønt *rām* ‘hes’ og nyislandsk

rámur, jf. beslektede j-verb som norrønt *remja* ‘belje, brøle’, norsk *remje* ‘vræle’ og gammelsvensk *ræmia* ‘brumme, skrike’ (< urnordisk **ramjan*) samt norrønt, nyislandsk, færøysk *rymja* ‘bure, brumme, buldre, rumle’ og gammelsvensk *rymia* (< urnordisk **rumjan*), jf. dessuten norrønt *rómur* m. ‘røst, stemme, låt’, nyislandsk *rómur* ‘stemme’ og færøysk *rómur* ‘høy-røstet snakk’. Som avledning av dette adjektivet **rāma/ō-* hadde verbet i urnordisk trolig oppr. formen **rāmijan* som så ble utvidet til **skrāmija(n)*. Semantisk sett er betydningen ‘skremme’ i så fall utgått fra f.eks. ‘brøle, frese, snerre (truende til)’.

De nordgermanske formene norrønt *rámur* ‘hes’, *rómur* m. ‘røst’ osv. er uten påviselige slektninger i andre indoeuropeiske språk, se EWGP (445).

2.4.3 Eldre forslag

En annen oppfatning av verbet *skremme* møter oss i FT (743) der man vil stille det sammen med adjektivet norrønt *skjarr* ‘redd’, færøysk *skjar(r)ur* og norsk *skjerr* ‘redd, sky’ som reflekterer germansk **skerzá/ō-* < eldre **skersá/ō-* (med **s > *z* etter Verners lov). Dette analyseres som en *s*-utvidelse **sker-s-* til en indoeuropeisk rot **sker-* ‘hoppe’, jf. engelsk *jump* ‘hoppe’ og *jumpy* ‘hoppende’ og ‘skvetten, nervøs, engstelig’. Denne roten synes å foreligge i f.eks. gresk pres. 1. sg. *skairō* ‘hopper’ (med *ar < *ʔ*) og kirkeslavisk *skorŭ* ‘rask’, men den har ellers ingen sikre reflekser i germansk, men jf. EWD (1193) under (*sich*) *scheren* ‘dra seg vekk’ for en mulig slektning. Urnordisk **skrāmijan* ‘skremme’ skal ifølge FT (ibid.) ha betydd ‘bringe til at fare op’. I forhold til **sker-* i **sker-s-* inneholder dette verbet en størrelse **skrē-* som liksom **skrē-* i nynorsk *skrāme* ‘rift, kutt’, se *skramme* i 2.3, må bero på et indoeuropeisk “laryngal”-utvidet tema **skr-eH₁-*. Liksom ved *skrāme* er et slikt tema teoretisk mulig, men til forskjell fra **skrē-* ‘skjære’, som i hvert fall var semantisk godt forankret, er **skrē-* ‘hoppe’ i tillegg til å være en formalt usikker størrelse også semantisk sett utilstrekkelig begrunnet, siden det bl.a. ikke lar seg vise at *skremme* oppr. har hatt den antatte kausative betydningen ‘få til å hoppe’ → ‘skremme’.

Det er videre en stor svakhet ved denne etymologien at man i motsetning til analysen ovenfor ikke kan se hvordan j-verbet urnordisk **skrāmijan* med en opphavlig betydning ‘skremme’ er dannet. Det finnes ingen verbale eller nominale former med en størrelse germansk **skrēm-* som det svake j-verbet urnordisk **skrāmijan* kunne være avledet av. FT

har imidlertid i dette synet fått tilslutning fra bl.a. IEW (933f.), SEO (957), DEO (380) og ÍOSB (869).

Det består til tross for Barn. (972) nok heller ingen sammenheng med formalt og semantisk nærstående former som nederlandsk dial. *schremen* 'skrike', frisisk *skrieme* 'gråte, klage', middelengelsk *shream* og engelsk *scream* 'skrike', se ODEE (801) og NEW (630). Disse hører med en *m*-utvidelse til germansk **skrei-/skrai-* som vi ser i f.eks. gammelhøytysk *skrīan* > tysk *schreien* 'skrike', se *skrike*. Grunnformen var følgelig vestgermansk **skrainjan* > gammelfrisisk **skrēma* osv. En sammenheng med nynorsk *skråme* f. 'lite sår' osv. ovenfor i 2.3 virker heller ikke sannsynlig semantisk sett. Norrønt *skrēmast* osv. kan dessuten etter alt å dømme ikke på noen rimelig måte stilles sammen med norrøn inf. *skrāma* 'skinne', nysislandsk *skrāma* (pres. 3. sg. *skrámir*) 'skinne sterkt' og norsk dial. *skrāma* 'glimre', se NO (685), og norrønt *skrámr* m. 'måne'.

2.5 Dokk

2.5.1 Former

Norsk *dokk* f. (pl. ¹*dekker*) 'lite søkk, fordypning' kommer av norrønt *dǫkk* som gjenfinnes i nysislandsk *dokk*. Svenske dialekter har *dank* og *dakk* n./m. Norrønt *dǫkk*, gen. sg./pl. *dǫkkva(r)* er svakt overlevert, f.eks. i prosa *efhross er rekit i dǫkk eða dý*, se Fr. I (286), og poetisk *dǫkkvar skin* og *dǫkk vápna*. Lex Poet. (95) går ut fra en betydning 'vannfylt fordypning', og f.eks. *dǫkk vápna* betyr da 'våpnenes pøl', dvs. 'blod(pøl)'. I prosabelegget kan *dǫkk* bety '(vannfylt) gjørmehull', som en hest (*hross*) med lass kunne gå/kjøre seg fast i. Nysislandsk *dokk* (pl. *dokkir*) '(grasbevokest) fordypning, grøft' har *o* < norr. *ǫ* foran *kk* istedenfor ventet *ö*. Disse særnordiske formene kan reflektere en germansk grunnform **dankwō-* el. **dankwō-* f., og urnordisk nom. **dankwu* (med final **ō* > **u* og eventuelt **kw* > **kw*) ble til norrønt *dǫkk* (med **a* > *ǫ* ved u-omlyd, *w*-bortfall foran **u*, **nk* > *kk* og *u*-bortfall ca. 600), jf. norrøn gen. *dǫkkvar* < urnordisk **dankwōr*. Svensk dial. *dank*, *dakk* n./m. (< urnordisk **dankwa-*) betyr 'fordypning i marken, fuktig sted', jf. også gammelsvensk *dæk(k)* f. (?) (< urnordisk i-stamme **dankwi-*?) 'dyp grop el. hull i marken', se SEO (134).

2.5.2 Etymologi

Disse ordene har ingen opplagte tilknytningspunkter, men det synes umiddelbart formalt sett best å stille dem til det germanske adjektivet vi

ser i norrønt *døkk* 'mørk', nynorsk *døkk*, *dokk* 'litt mørk, uklar, matt' osv. (< urnordisk **dinkwa/ō-* < germansk **denkwa/ō-*). I forhold til dette har altså germansk **dankwō-* f., **dankwa-* n./m. osv. et *a*-trinn, se BL (207). Det synes for substantivene mulig å anta en utvikling fra 'mørkhet' via 'fuktighet, væte' til betydninger som '(lite) myrhull', idet f.eks. steder på marken som er mørkere enn omgivelsene ofte vil være våte eller vannfylte, jf. den antatte norrøne betydningen 'vannfylt fordypning' ovenfor. Et slikt lite søkk vil selvsagt ofte være gjørmete, jf. *døkk* i den antatte betydningen 'gjørmehull' i prosabelegget ovenfor og også gammelsvensk *eighi i dæk allær i dÿ*. Det har altså først seinere skjedd en utvikling fra '(mørkt) myrhull, gjørmehull' til yngre betydninger som '(grasbevokst) søkk, fordypning (uten vann!)'.

Torp vil i NEO (78) også stille f.eks. nynorsk *dunken* 'fuktig, rå, lummer' hit, og det må i så fall ha funnet sted en lignende semantisk utvikling, f.eks. ved at *dunken* ble brukt om 'mørkt vær', dvs. fuktig vær med tåke og tett regn' → generelt om '(noe) fuktig/rått'. Når det gjelder nulltrinn germansk **dankw-* i *dunken* (med **un* < vokalisk **ŋ*) jf. f.eks. det beslektede tysk *dunkel* 'mørk' under *døkk* i BL (207).

2.5.3 Eldre forslag

Ivar Lindquist antok (1927: 111ff.) at norrønt *døkk* osv. kunne høre til en germansk rot **den-* 'slå, falle', som bl.a. skal foreligge med en *t*-utvidelse i verbet germansk inf. **dantan-*, se *dette* i BL (175). Som semantisk parallell anfører han bl.a. nynorsk *slegd* f. 'langt søkk i jorda' til *slå*. En betydningsutvikling fra 'slag' → 'spor (etter slag)' → 'søkk' synes altså å være mulig, se også ÍOSB (118), men formalt sett er dette forslaget uten tilstrekkelig grunnlag, siden germansk **dankwō-* eller **dankwō-* vanskelig kan vises å bero på en *kw-* eller *k-*utvidelse til en høyst usikker germansk rot **den-*.

Christian Stang (1972: 17) er på sin side skeptisk til en eventuell sammenstilling med latvisk *danga* f. 'fure, dypt hjulspor, grøft'.

2.6 *Sut*

2.6.1 Former

Norsk *sut* f. 'bekymring, sorg' kommer av norrønt *sút* f. 'ds.' og 'sykdom' som gjenfinnes i nyislandsk *sút* og færøysk *sút* 'sorg, bekymring'. Ivar Aasen angir i NO (775) dessuten betydningen 'omsorg, omhu' for

norsk *sut*, også i formen *umsut*. Ordet bøyes over alt som i-stamme i flertall norrønt *sútir*, nynorsk *suter* osv., men dette er etter all sannsynlighet et yngre trekk, slik at norrønt *sútir* har erstattet eldre **sútar*, jf. Bjorvand, NTS 26 (1972: 195ff.), og vi skal følgelig rekonstruere en germansk *ō*-stamme **sūtō*- f. Til dette substantivet hører det avledete j-verbet urnordisk **sūtijan* som ble til norrønt *sýta* ‘volde bekymring, plage, sørge over (noen)’ vsa. gammelnorsk *sýta um* ‘bry seg om, bære omsorg for’, se Fr. III (637), og gammelsvensk *sýta* ‘sørge for, forsørge, pleie, stelle, passe (på)’ (med **ū* > *y/j* ved i-omlyd, *n*-bortfall ca. 500 og bortfall av **ij*). De tilsvarende moderne formene er nysislandsk *sýta* ‘beklage, sørge over’, færøysk *sýta* ‘nekte, avslå’, norsk *syte* ‘klage’ og *syte for* ‘sørge for’ samt svensk dial. og/el. litt. *syta* ‘gi omsorg, pleie, passe (barn), ta hånd om’, også *syta om* ‘sørge for’, se SAOB 33 (sp. 15821f.).

2.6.2 Etymologi

Det finnes altså her en lang rekke ulike betydninger både ved substantivet og ved verbet, men særlig svensk *syta* med betydningene ‘gi omsorg, pleie osv.’ synes sammen med bl.a. eldre nynorsk (*um*)*sut* ‘omsorg’ å tyde på at vi for *sut* skal anta en utvikling fra ‘omhu, omsorg, bevaring’ → ‘bekymring, uro’, jf. *sorg* i BL (1021ff.) for en parallell semantisk utvikling. Det isolerte substantivet germansk **sūtō*- f. kan med stor sannsynlighet antas å være en svært gammel form, men med en opprinnelig betydning ‘omsorg’ synes det ikke umiddelbart å ha noen mulig etymologi. Nå kan ‘omsorg’ selvsagt være refleks av en eldre betydning, men det er ikke uten videre gitt hva denne eventuelt skulle være.

Vår søken etter etymologien må følgelig heller begynne med en formal analyse av germansk **sūtō*- f. Den reflekterer i første omgang en *ā*-stamme ikke-anatolisk indoeuropeisk **sūdā*- f. (med **d* > **t* etter Grimms lov og **ā* > **ō*). Størrelsen **sūd*- kan best analyseres som en *d*-utvidelse til roten ikke-anatolisk indoeuropeisk **sū*- ‘die, gi melk’ som vi ser i bl.a. germansk inf. **sūgan*- i norrønt *súga* osv., se *suge* i BL (1075f.). Det innebærer at **sūdā*- trolig har betydd ‘det å die, gi el. få melk’, og at det derfra etter hvert utviklet seg en mer generell betydning ‘pleie, stell (av barn)’ → ‘omsorg osv.’. En god parallell til en slik utvikling sees i dansk gld. *dægge* ‘gi dyreunger melk å drikke, tidl. også barn’, f.eks. *dægge op et lam*, som også hadde betydningene ‘vise (stor) omhu el. ømhet, ta seg kjærlig av, kjæle for’, se ODS 3 (sp. 1228). Dette danske verbet gjenfinnes i norsk *degge* (*for*) og har her bevart betydningen ‘stelle godt for, dulle

med', se videre under *die* i BL (175f.). Det finnes for øvrig en lang rekke *d*-utvidelser til verbalrøtter, f.eks. ikke-anatolisk indoeuropeisk **lē-d-* > germansk **lēt-* > urnordisk **lāt-* i verbet norrønt *láta* 'la(te)', se *la* i BL (623). En form som formalt helt motsvarer germansk **sūtō-* f. er norsk *lut* f. 'vaskemiddel' < germansk **lūtō-* f. (< ikke-anatolisk indoeuropeisk **lūdā-*) til roten germansk **lau-/lū-* som vi ser i bl.a. norsk *lauge* 'vaske', se *lørdag* i BL (1021ff.).

2.6.3 Eldre forslag

Med utgangspunkt i den norrøne betydningen 'sykdom' antok man tidligere at *sút* historisk sett skulle være samme ord som norrønt *sótt* 'sott', jf. f.eks. FT (863) og AEW (562). Dette substantivet hører etymologisk sammen med adjektivet norsk *sjuk* osv., og reflekterer en *i*-stamme urnordisk **subti-* f. En slik grunnform kan ikke gi norrønt *sút*, siden sekvensen urnordisk **uht* ikke kan vises å ha blitt til noe annet enn *ótt*, og sammenstillingen avvises med rette som lydlig umulig også av Alf Torp i NEO (747), og 'sykdom' må betraktes som en ung særbetydning. Til *sut* er verbet norsk *sutre* 'klage, klynke' dannet med et *r*-suffiks.

2.7 *Sysle*

2.7.1 Former

Det norske verbet *sysle* 'være opptatt, stelle, drive med, besørge' reflekterer det norrøne *j*-verbet *sýsla* (pret. 3. sg. *sýshti*, *sýsti* og yngre *sýslaði*) 'gjøre, sørge for, besørge, ordne osv.' som gjenfinnes i nyislandsk *sýsla* og færøysk *sýslast*. I østnordisk finnes gammeldansk *sýsle* og gammel-svensk *sýsla* (pret. *sýsti*), og de moderne formene er dansk *sysle* 'småpusle' og svensk *syssla med* 'holde på med'.

Til dette verbet hører substantivet norrønt *sýsla* f. 'arbeid, gjerning, gjøremål' og 'kongelig el. biskoppelig ombud, sysle, både om selve embetet og embetsdistriktet'. Vi ser norrønt *sýsla* f. også i navn som *Óslóarsýsla* om sysselmannsdistriktet Oslo. Moderne vestnordiske former er nyislandsk *sýsla* f. 'beskjeftigelse, herred, amt', færøysk *sýsla* f. 'en syslemanns embetsdistrikt på Færøyene' og norsk *sysle* f. om eldre forhold 'embete som en har fått av kongen' og 'en syslemanns embetsdistrikt', se ovenfor, samt *sysse* m. 'virksomhet, arbeid', jf. sms. *sysse* *mann*, færøysk *sýslumaður* osv. I østnordisk finner vi gammeldansk *sýsla*, *sýsæl* og dansk *sysse* 'virksomhet' og (hist.) 'administrativt område' (især i Jylland), videre

gammelsvensk *sýsla* f. og svensk *sysla* ‘gjøremål, arbeid’ og *sysloman* ‘en som bl.a. tar seg av en annens økonomi’.

2.7.2 Etymologi

Det synes ved disse etymologisk uklare ordene å dreie seg om helt generelle betegnelser på ‘arbeid, virksomhet’, og dette semantiske forholdet bør helst legges til grunn for analysen. For et slikt generelt ord for ‘arbeid’ synes et mulig tilknytningspunkt å være verbet germansk inf. **seujan-* i norrønt (ikke overlevet) **sýja* ‘sy, feste, binde sammen’ med avledninger som norrønt *sýja* f. ‘bordgang, omfar av bord i skipssiden’, dvs. at man ‘sydde’ bordene sammen, og norrønt *saumr* m. ‘søm’ < germansk **sauma-*, jf. også norrønt *sjóðr* m. ‘(penge)pung’ < germansk **seudá-* m. Ved siden av rotstørrelsen **seu-/sau-* i disse formene finnes også germansk **sū-* i norrønt *súð* f. ‘sammenfelling av bord i skipsside’ < germansk **sūdō-* < eldre **sūþō-* (med **þ* > **d* [ð] etter Verners lov), se videre under *sy* og *syl* i BL (1096ff.).

Dannelsene til verbalroten germansk **seu-/sū-* ble altså brukt om ‘syng’ av både tøy, lær og tre, jf. f.eks. også norrønt *jarnsaumr* m. ‘spiker, søm av jern’. Dette var sentrale og viktige virksomheter, og fra betydningene ‘søm, sammenbinding, nagling osv.’ kan det følgelig i visse ordformer ha utviklet seg en generell betydning ‘arbeid, virksomhet’. Formalt sett forholder det seg trolig slik at vi som eldste germanske form til **seu-/sū-* skal anta en avledning med *sl-*suffiks, slik at det i urnordisk kan ha foreligget en nøytral a-stamme **siusla-* (med **eu* > **iu*) el. **sūsla-* ‘syng, søm osv.’ → ‘arbeid’ som ville ha gitt norrønt **sjósl* el. **súsl* n., jf. med det samme suffikset f.eks. gotisk *swumsl* n. ‘dam’ til verbalroten germansk **swem-/swum-* i norrønt *svim(m)a* ‘svømme’ osv., se Hans Krahe & Wolfgang Meid (1967: 89f.). Til disse substantivene hadde urnordisk et avledet j-verb **siuslijan* el. **sūslijan* ‘sy, nagle osv.’ → ‘arbeide’ som ble til norrønt *sýsla*, gammeldansk *sýslæ* og gammelsvensk *sýsla* (med bl.a. **iu/ū* > *y/ý* ved i-omlyd) og videre til norsk *sysle* osv. Hertil har man dannet substantivene urnordisk **siuslijōn-* el. **sūslijōn-* f. > norrønt *sýsla* f., gammeldansk *sýslæ* og gammelsvensk *sýsla* som i sin tur har fortrent refleksene av de eldre formene **siusla-* el. **sūsla-*.

Man kan så spørre seg om disse nordgermanske formene kan ha slektninger i de andre germanske språkene, og det springer en da straks i øynene at gammelengelsk *sūsl* n. ‘pine, plage’ og *sēoslig* ‘plaget’ formalt sett uten videre kan forenes med de antatte urnordiske formene **siusla-*

og **sūs-la-*, idet *sūs-l* stemmer fullstendig overens med **sūs-la-*, og *sēosliġ* kan analyseres som en avledning med *aga/ō-*-suffiks av et ukjent gammelengelsk **sēos-l* n. (med **ēo* < germansk **eu*) som motsvarer **sius-la-*. Betydningsutviklingen har i gammelengelsk i så fall tidlig gått fra ‘syng osv.’ via ‘strev, hardt arbeid’ til ‘plage’, jf. norrønt *verkr* m. ‘pine, smerte, verk’ ← **strev* ← **arbeid*, se *verk²* i BL (1293) og jf. SEO (1140) for den samme oppfatningen av de semantiske forholdene.

2.7.3 Eldre forslag

Man antok derimot allerede i FT (878) at norrønt *sýsla* f./vb. osv. oppr. var negativt ladet, og så følgelig likeledes en sammenheng med gammelengelsk *sūs-l* og *sēosliġ*, idet man for *sýsla* f. ‘arbeid’ osv. antok en opprinnelig betydning ‘plage’, jf. tysk *Arbeit* for en slik semantisk utvikling og se f.eks. EWAHD 1 (sp. 313ff.).

Torp rekonstruerte i NEO (763) gammelengelsk *sūs-l* n. ‘pine, plage’ som germansk **sūhs-la-*, men han antok her en størrelse **sūh-* samt **seuh-* for *sēosliġ* som er uten kjent etymologisk tilknytning, slik at de gammelengelske formene på denne måten forblir uforklarte. Hans sammenligning med litauisk inf. *saugóti* ‘ta vare på, vokte, bevare’ er ikke akseptabel, hverken formalt eller semantisk. En sammenstilling av norrønt *sýsla* f./vb. osv. med f.eks. germansk **sūhs-la-* synes heller ikke å være formalt mulig, idet f.eks. urnordisk inf. **sūhslijan* ikke ville bli til norrønt *sýsla* men etter all sannsynlighet til **sýxla* på samme vis som f.eks. urnordisk nom., akk. **wōhslija* n. ble til norrønt *ōxli* ‘utvekst’, dvs. med bl.a. **hs* > *ks* <x> foran *l*, se Noreen, AnGr. (1923: § 222.2). Torps oppfatning er uten videre referert i f.eks. DEO (441) og ÍOSB (1012) der man dessuten går inn for en urimelig viderekobling til adjektivet germansk **seuka/ō-* ‘sjuk’, se under *sjuk* i BL (957ff.).

2.8 Seng

2.8.1 Former

Norsk *seng* f. ‘møbel til å sove el. hvile på, leie’, også ‘overdyne el. underdyne’ kommer av norrønt *sæing*, *sæng* som motsvares av gammeldansk *sæng*, *siæng*, *siang* og gammelsvensk *sæng*, *siang*. De andre moderne formene er nyislandsk *sæng*, færøysk *song*, dansk *seng* og svensk *säng*. Norrønt *sæ(i)ng* bøyes som en konsonantstamme, f.eks. pl. *sængr*, jf. nyislandsk *sængur* og færøysk *sengur* samt norsk dial. *ˈsænger*, *ˈsenger*. Dette

er etter alt å dømme yngre former, og plural på *-(j)ar* i norske dialekter, se f.eks. NO (644), gjør det overveiende sannsynlig at det dreier seg om en opprinnelig *ō*-stamme, jf. også gammelsvensk *sǣngar* og svensk *sǣngar* og videre Bjorvand (1972: 195ff.) for fleksjonsvekselen fra *ō*-stamme til konsonantstamme i plural (og singular). Svensk har for øvrig i stor utstrekning bevart *ō*-stammeplural på *-ar*, f.eks. *axlar*, *björkar*, *granar*, *manar*, *nålar*, *skålar* og *tallar* mot nynorsk *aksel* f. 'skulder', pl. *akslar* og dial. *¹eksler* osv.

2.8.2 Etymologi

Dette ordet finnes bare i nordgermansk og er av uviss opprinnelse. Formalt og semantisk synes norrønt *sæing* osv. nærmest å kunne ha sammenheng med verbet norrønt *sá* 'legge frø el. korn i jorda', jf. *sát* i BL (1118ff.). Dette er foreslått av Ferdinand Holthausen i Wb. (296) som la betydningen 'spre, strø (ut)' til grunn, jf. norrønt *sá* *osku*, *gulli* osv. og nynorsk *sá* *kunstgjødsel*. Som en semantisk parallell sammenlignet han latin *stratum* n. 'dekke, teppe, pute' og overført 'seng' som hører til inf. *sternere* (perf. 1. sg. *strāvi*) 'bre (ut), strø med, dekke', dvs. oppr. 'det som er bredd/strødd ut', jf. rumensk *strat* 'seng' og som lån albansk *shtrat* m. 'seng'.

Det største problemet består i å vise eksakt at det formalt sett svært egenartede substantivet norrønt *sæing* faktisk kan være en dannelselse til verbet *sá*. Siden dette er et sterkt verb, synes det ikke å kunne dreie seg om en dannelselse med *ing*-suffiks, fordi dette i (eldre) norrønt er brukelig bare ved svake *j*-verb, f.eks. *fōring* f. til *fōra* 'føre', se Torp (1975: 30). Norrønt *sæing* skal følgelig heller analyseres som **sǣin-g-*, dvs. en utvidelse med *g*-suffiks av en størrelse **sǣin-*, som i så fall kan representere det eldste nedarvede perfektum partisippet urnordisk **sǣina/ō-* 'utstrødd' til *sá*. De ventede partisippformene som norrønt nom. m. **sǣinn* osv. (med bl.a. **ā > *ǣ* ved *i*-omlyd) er imidlertid blitt erstattet av *sáinn* med samme *á*-vokal som i infinitiv. Et annet partisipp som helt tydelig er dannet med suffiksformen germansk **ena/ō-* > yngre **ina/ō-* er f.eks. norrønt nom. m. *genginn* < urnordisk **ganganar* (med bl.a. **a > e* ved *i*-omlyd) til norrønt inf. *ganga* 'gå'.

Det er følgelig mulig at den eldste urnordiske formen til norrønt *sæing* var en substantivert partisippform **sǣinō-* f. eller kanskje oppr. f. pl. (koll.) **sǣinōr* '(noe) utstrødd/utspredd' → 'leie, seng', se under *helg* i BL (442) for en slik flertallsform. Etter hvert ble f.eks. nom., akk. **sǣinōr*

utvidet til **sāingōr* sannsynligvis ved påvirkning fra andre gamle dannelser med germansk/urnordisk **ingō-* som norrønt *kerling* f. 'kvinne, kone' og *lypting* f. 'høyt dekk i akterstavnen på skip', jf. også norrønt *honang* n. 'honning' for eldre **hunag*, jf. gammelsvensk *honagh*, som har et *n*-innskudd trolig ved påvirkning fra ord med *ng*-sekvens som *lypting* osv. Det er semantisk sett tiltalende at *sæing* på denne måten i siste instans har utspring i perfektum partisipp på samme vis som latin *strātum* n. ovenfor. En tilsvarende *g*-utvidelse av et partisipp ser vi kanskje i norrønt *sþing* f. 'offer' til norrønt *sóa* 'ofre' med sterkt partisipp nom. m. *sóinn*, dvs. for eldre **sþinn*.

2.8.3 Eldre forslag

Hugo Pipping mente (1916: 89ff.) å kunne føre norrønt *sæing* osv. tilbake på et urnordisk kompositum **sahja-wang-* f. med betydningen «kudde stoppad med hö». Dette inneholder imidlertid to ellers helt ukjente nominalformer: en ja-stamme germansk **sáhja-* n. 'høy' og en konsonantstamme germansk **wang-* f. 'pute'. Disse er antatt på grunnlag av bl.a. gammelengelsk *seġ* m. 'storr, siv, takrør' (< germansk **sagjá-*) og gotisk dat. m./n. *waggarija* 'pute' (< germansk **wangarija-*). Det er selvsagt allerede i utgangspunktet vanskelig å akseptere en så usikker grunnform. Det forblir også usikkert hvordan en slik urnordisk form lydlig sett skulle utvikle seg. Det er f.eks. vanskelig å vise at urnordisk **w* skulle falle bort i denne posisjonen, jf. f.eks. norrøn gen. *sævar* til *sjór* 'sjø'. Pippings forslag fremstår følgelig som lite tilfredsstillende.

Litteratur

- Bjørvand, Harald. 1972. "Zu den altwestnordischen Pluralendungen *-ar*, *-ir* und *-r* bei femininen Substantiva." *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 26: 195–214.
- Krahe, Hans og Wolfgang Meid. 1967. *Germanische Sprachwissenschaft. III Wortbildungslehre*. Berlin: de Gruyter.
- Lindeman, Fredrik Otto. 1970. *Einführung in die Laryngaltheorie*. Berlin: de Gruyter.
- Lindquist, Ivar. 1927. "Fornisländskans *dyngia* och samhöriga ord." *Namn och bygd* 15: 97–132.

- Noreen, Adolf. 1897. *Svenska etymologier*. (Skrifter utgivna af Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. Vol. 3). Uppsala.
- 1923. *Altnordische Grammatik*. I. *Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen*. 4. utg. Halle: Niemeyer.
- Pipping, Hugo. 1916. “Urgermanskt *aiw* i de nordiska språken.” *Studier i nordisk filologi* 8: 1. 1–98. Helsingfors.
- Schaffner, Stefan. 2001. *Das Vernersche Gesetz und der innerparadigmatische Wechsel des Urgermanischen im Nominalbereich*. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft. Bd. 103). Innsbruck.
- Schrijnen, Joseph. 1891. *Études sur le phénomène de l's mobile*. (Indogermanischer Anzeiger 1). Louvain.
- Southern, Mark R.V. 1999. *Sub-Grammatical Survival: Indo-European s-mobile and its Regeneration in Germanic*. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 34). Washington.
- Stang, Christian S. 1972. *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen*. (Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo. II. Hist.-filos. klasse. Ny serie. No. 11). Oslo.
- Szemerényi, Oswald. 1989. *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. 3., vollständig neu bearbeitete Auflage. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Torp, Alf. 1975. *Gamalnorsk ordavleiding. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm*. Lund: Gleerup.

Ordbøger

- AEW de Vries, Jan. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage. 1962: E. J. Brill.
- Barn. Barnhart, Robert, red. 1988. *The Barnhart dictionary of etymology*. New York: The H. W. Wilson Company.
- BL Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman. 2007. *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Revidert og utvidet utgave. Oslo: Novus.
- DEO Nielsen, Niels Åge. 1989: *Dansk etymologisk ordbog. Ordernes historie*. København: Gyldendal.

HARALD BJØRVAND

- EWAHD Lloyd, Albert und Otto Springer. 1988—. *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen. Band 1*-. Göttingen und Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht.
- EWD Pfeifer, Wolfgang et al. 1995. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. 2. Auflage. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- EWDS Seebold, Elmar. 2002. *Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24. utg. Berlin – New York: de Gruyter.
- EWGP Heidermanns, Frank. 1993. *Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive*. (Studia Linguistica Germanica 33). Berlin – New York: de Gruyter.
- Fr. Fritzner, Johan. 1883–96. *Ordbog over Det gamle norske Sprog I–III*. Omarbejdet, forøget og forbedret Udgave. Kristiania: Juul Møller.
- Fr. Till. Fritzner, Johan. 1972. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. Fjerde bind. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- FT Falk, Hjalmar & Alf Torp. 1903–06. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Kristiania: Aschehoug.
- IEW Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. I. Bern – München: Francke.
- ÍOSB Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk Orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Lex Poet. Sveinbjörn Egilsson: *Lexicon poeticum antiquae linguae septentionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. 2. utg. ved Finnur Jónsson. 1931. København: Lyngé & Søn.
- NEO Torp, Alf. 1919. *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania: Aschehoug.
- NEW de Vries, Jan. 1971. *Nederlands etymologisch woordenboek*. E. J. Brill.
- NO Aasen, Ivar. 1873. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. 2. utg. Christiania: Mallings.
- ODEE Onions, Charles T. 1967. *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: Oxford UP.
- ODS *Ordbog over det danske Sprog*. 1918–1956. 1–28. København: Gyldendal.
- SAOB *Svenska Akademiens ordbok*. 1898–2017. 1–37: a–vret. Lund.

- SEO Hellquist, Elof. 1948. *Svensk etymologisk ordbok*. Lund: Glerup.
- Wb. Holthausen, Ferdinand. 1948. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen : altwestnorwegisch-isländisch, einschließlich der Lehn- und Fremdwörter sowie die Eigennamen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Summary

The analysis of the eight words presented in this article has given the following result as to their etymology: the noun *skalle* ‘dry ridge, (fore)head’ is like e.g. Norwegian *holme* ‘tiny island’ a formation from the Germanic root **skal-/hal-* ‘rise’; the noun *svor* ‘rind of pork’ is related to e.g. Norwegian *vorte* ‘wart’; the noun *skramme* ‘small wound, scratch’ probably belongs to the Germanic root **(s)ker-* ‘shear, cut’ in e.g. Norwegian *skjære*, *skjere* ‘cut, saw etc.’; the verb *skremme* ‘scare, frighten’ is in all probability an expressive formation with an onomatopoeic consonant group *skr-*; the noun *dokk* ‘small hollow, indent’ is best combined with the Norwegian adjective *døkk* ‘dark, unclear’; the noun *sut* ‘worry’ is a formation from the Germanic root **sū-* ‘suck’ in e.g. Norwegian *suge* ‘draw liquid with the mouth’; the verb *sysle* ‘be occupied (with)’ seems to be related to the Norwegian verb *sy* ‘sew’; the noun *seng* ‘bed’ is a rather obscure form, but it can formally (and semantically) best be analysed as a formation from the Germanic root **sē-* ‘sow’ in e.g. Norwegian *så* ‘scatter or plant seed so that it may grow’.

Harald Bjorvand
ILOS pb. 1003, 0315 Blindern
Universitetet i Oslo
harald.bjorvand@ilos.uio.no